

PARADIGMAVÁLTÁS ELŐTT

Ezredvéghez közeledünk. Sarlatánoknak, jövendőmondóknak igazi paradicsom ez: mindenféle világvége-spekulációk születnek ilyenkor, meg lehet velük tölteni az újságok magazinoldalait, az ügyeskedők akár meg is gazdagodhatnak belőle. De az események megértésére törekvő értelmiségi sem kerülheti meg a kérdést: milyen is ez a világ most, az évezred végén, és milyen perspektívákkal lépünk be a következőbe?

Innen, Európa keleti részéről nézve úgy látszik, hogy a jövő nem sok jóval biztat. A kommunista rezsimek összeomlása azt a reményt keltette, hogy a térségben demokrácia, biztonság és jólét következik. Most azt látjuk, hogy a demokratikus intézmények működése akadozik, a remélt biztonság helyett tele vagyunk politikai, gazdasági és etnikai konfliktusokkal, amelyeket ezek a társadalmak nehezen tudnak kezelni, s amelyek néhol – mint a volt Jugoszláviában – véres polgárháborúba torkollottak. A jólétről is már csak mint a távoli jövő esetleges tartozékáról beszélhetünk; egyelőre csak az általános elszegényedés az, amit láthatunk. Körülöttünk kérdőjelekkel van tele a világ, s a válaszok késlekedése arra utal, hogy az élet túlságosan is bonyolulttá vált ahhoz, hogy hagyományos kategóriáinkkal értelmezni tudjuk.

Persze a válság nemcsak kelet-európai jelenség. Az elszegényedés ma már egyetemes problémája az emberiségnek, a természetes környezet megváltozása és a Föld erőforrásainak kimerülése globális veszély, mely az emberiség túlélésének esélyeit kérdőjelezi meg. A hírek politikai válságokról, helyi háborúkról szólnak nap mint nap. A nemzetközi szervezetek lépései elbizonytalanodásról, olykor kapkodásról tanúskodnak, és egyre világosabb, hogy az események minduntalan meghaladják őket. Úgy látszik, fordulóponthoz jutott az emberiség: olyan választás előtt áll, amelynek jó vagy rossz kimenetelétől függ, hogy egyáltalán érdemes-e azt latolgatnunk, milyen is lesz a harmadik évezred.

Azt hiszem, nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy ezt a világválságot két tényező idézte elő: a demográfiai robbanás és az információs robbanás. Ez a kettő együttesen vezetett olyan állapothoz, amelyben a hagyományos intézmények jórészt működésképtelenné váltak: vagy elvesztették eredeti funkciójukat és átalakultak valami olyasmivé, ami az eredeti formának csak szimulákroma (netán karikatúrája), vagy pedig kiderült róluk, hogy a mai körülmények között csak akkor működtethetők tovább, ha homokba dugjuk a fejünket, és nem vesszük figyelembe, hogy az eddigi úton haladva katasztrófa felé tartunk. Sajnos ezek az intézmények éppen azok, amelyekről úgy tudtuk, hogy a civilizált, jóléti társadalom alapjait képezik. Ez természetesen megnehezíti a szemléletváltást, hiszen nem kellemes dolog beismerni, hogy sok mindent, amit eddig alapigazságnak tudtunk, most a mítoszok körébe kell utalnunk.

Olyan fogalmainkat kell ugyanis felülvizsgáljunk, mint: fejlődés, modernizáció,

fogyasztás, piacgazdaság, többségelvű demokrácia, sőt a többpártrendszeren alapuló parlamentarizmus. Ezek kritikája azért is problematikus, mert ha nem tudunk rögtön használható alternatívákat is ajánlani mellé, akkor fennáll a veszélye annak, hogy ezeket mások valami még rosszabbal akarják helyettesíteni, például a demokráciát és a parlamentarizmust a totalitárius diktatúrával, a modernizációt és a piacgazdaságot pedig valami végig nem gondolt, fundamentalista vagy nacionalista „harmadik úttal”. Úgy gondolom azonban, hogy még ha nincs is mindenre jó megoldásunk, ezekről a dolgokról beszélnünk kell, mert csak így kezdhethetünk el közösen gondolkodni azon, hogy mit lehetne csinálni.

Ezek az intézmények, akárcsak a hozzájuk tartozó ideológiák több mint száz évvel ezelőtt alakultak ki, és úgy tűnik, lassan eljárt fölöttük az idő. Nem kell ezen csodálkozni: ember csinálta intézmények ezek, s az ilyenek nem szoktak örökké tartani. Egy ideig jól betöltik szerepüket, majd a világ elkezd körülöttük változni, s ezek egyre alkalmatlanabbá válnak a felmerülő problémák kezelésére, végül pedig ők maguk válnak problémageneráló tényezővé, újabakkal gyarapítva a megoldásra váró problémák számát.

Azt hiszem, nem túlzás arra gondolnunk, hogy igazi paradigmaváltásra van szükség: mással kell helyettesítenünk magát azt a gondolkodásbeli keretet, amelyben értelmezni próbáljuk a társadalmi folyamatokat, illetve megoldást akarunk találni egyre súlyosbodó problémáinkra.¹ A hagyományos paradigma gépmodell-központú, mivel szemléletét jórészt a newtoni mechanika határozza meg: az emberi társadalmat mint valami gépet veszi tekintetbe. Gondoljunk csak arra, milyen metaforákkal élünk olyankor, amikor róla beszélünk: mindenféle mechanizmusokat emlegetünk (döntésmechanizmusok, jól vagy rosszul működő gazdasági mechanizmusok stb.), áttételi szíjakat, hajtóerőket és hasonlókat. E „társadalmi gőzgép” működése meglehetősen determinisztikus elveket követ, maga pedig úgy jellemezhető, mint olyan alkatrészek együttese, amelyeknek az egész működésébe nincs beleszólásuk, nincs önálló életük, értelmüket csak az egészben elfoglalt helyük szerint kapják. Érthető, hogy ebből a paradigmából jórészt hiányzik az emberi dimenzió.

A hagyományos paradigma kompetíció-alapú, ebben nem nehéz felfedezni a klasszikus darwinizmussal való szoros kapcsolatát. Jellemző rá továbbá a mennyiségi elv: az a hit, hogy a mennyiségi felhalmozás egymagában is kielégítő rangsorolási kritérium.

A gépek és mechanizmusok iránti hódolat, valamint a mennyiség szemlélet teszi, hogy a hagyományos paradigmában „a fejlődés egyet jelent vagy az iparosítással, vagy pedig

¹ A paradigma fogalmát a Thomas Kuhn által meghatározott értelmében használom: az olyan alapvető eszmék, fogalmak, elvek és hiedelmek rendszerét értem rajta, amelyek együttesen egy sajátos problémamegközelítési stílust határoznak meg, mivel lényegében ezeken múlik, mit láthatunk meg egyáltalán egy problémában, és mit nem. Ha egy paradigmát egy másikkal cserélünk fel, az új értelmezési keretben maga a problémalátásunk is más lesz.

általánosabban a gazdasági terméknövekedéssel.”² A múlt században ez még nem jelentett különösebb problémát, mivel úgy tűnt, hogy a növekedésnek nincs felső határa. Azóta azonban a világ népessége a demográfiai robbanás következtében olyan mértékben megnövekedett, hogy ma már tudjuk: a Föld erőforrásai nem kimeríthetetlenek, s ha ezt nem akarjuk tudomásul venni, az emberiségre nem az általános jólét vár, hanem az elszegényedés és ennek következtében a létért való küzdelem egyre durvább formái, végső soron a katasztrófa. Ez ma már sokak számára közhelynek számít, de úgy tűnik, hogy a belőle adódó konklúziók levonása és komolyan vétele társadalmi szinten még nem történt meg: a világ úgy megy tovább, mintha ez a probléma nem is létezne.

A probléma felismerését nagyon megnehezíti, hogy a világnak irányt szabó fejlett posztindusztriális társadalmak gazdasága változatlanul a piacgazdaság hagyományos rendszerét követi. Klasszikus formájában a piacgazdaság jó találmánya volt az emberiségnek, hiszen olyan szabályozó elvet vitt be a gazdasági életbe, amelynél jobbat sajnos ma sem igen tudunk ajánlani. Észre kell azonban vennünk, hogy ma már a piacgazdaság sem az, ami volt eredetileg, és pedig az információrobbanás következtében. Az információ soha nem tapasztalt jelentőségre tett szert, és nagy hatalommal ruházta fel azokat, akik mindenáron el akarják adni termékeiket. A termelőnek ugyanis nem érdeke a fogyasztás mérséklése, ellenkezőleg: neki az a jó, ha a vásárló tücsköt-bogarat megvesz, akár van rá szüksége, akár nincs. A vásárlási kedv, tehát a fogyasztás fokozására külön ágazat alakult ki: a reklámipar, amely hatalmas tudást halmozott fel, és veszedelmes eszközévé vált az emberek manipulálásának. A piacgazdaság ugyanis a kompetíció stratégiáit követi, és nem lehet más, mint piacközpontú, ami csöppet sem jelenti azt, hogy egyben emberközpontú is volna. A piac fölébe nőtt az embernek, alapelve pedig az, hogy nem a piac van az emberért, hanem az ember a piacért. Ez a fordított értékrend kikezdi az alapvető emberi értékeket, és olyan anomáliákat hoz létre a társadalomban, mint amilyen például a presztízsfogyasztás. Itt már nemcsak azért vásárolnak az emberek, hogy kielégítsék szükségleteiket, hanem azért is – és sok mindent csakis azért –, hogy ezáltal biztosítsák maguknak a megfelelő társadalmi státust egy olyan világban, amely az ember értékét nem emberi kvalitásai és teljesítményei szerint méri, hanem aszerint, hogy milyen márkájú és hányas évjáratú kocsin közlekedik. A piac csillagászati összegeket költ a vásárlók manipulálására, és nemcsak a tulajdonképpeni reklámtevékenységre, hanem azokra az alapkutatásokra is, amelyeknek célja minél hatékonyabb pszichológiai fegyvereket kifejleszteni, hogy eredményesen tudja alkalmazni terrorját a vásárlóautomatákká modernizált emberszabásúak fölött. Ez a kemény pszichológiai erőszak nem törődik az emberi jogokkal. Mert az információhoz való jog nem jelentheti az azzal való visszaélést. Egy normális társadalomban az embernek joga kell hogy legyen nemcsak ahhoz, hogy megszerezze a számára szükséges információkat, hanem ahhoz is, hogy távol tartsa magától

2 David C. Korten: *Getting to the 21st Century*. Voluntary Action and the Global Agenda. Kumarian Press [West Hartford, Connecticut, 1990.] 67.

azokat, amelyekre nincs szüksége. Ez utóbbira azonban egyre kevesebb lehetősége van az embernek, mert a reklám erőszakosan behatol a legrejtettebb helyekre is, szinte a bőre alá bújik az embernek. Világos, hogy mindez csak a túlfogyasztás, a máris mérhetetlen pazarlás növekedését fokozza, vagyis perspektivikusan siettetni a világ erőforrásainak kimerülését.

Mint tudjuk, a piacgazdaság a kereslet és kínálat elvén alapszik. A klasszikus elmélet szerint a keresletet a *fogyasztók* reális szükségletei határozzák meg. A mai gyakorlatban azonban a túlfejlesztett propaganda megváltoztatja a kereslet alakulásának folyamatát, úgy alakítja át, hogy abban ne a fogyasztók, hanem a *termelő cégek* érdekei uralkodjanak. A gyakorlat nem felel meg immár az elméletnek. A lényegét tekintve nem magával a piacgazdasággal van baj, hanem azzal, hogy a kínálatot biztosító félnek szinte korlátlan lehetősége van visszaélni az információval.

Az információ masszív manipulatív célú alkalmazása a média révén, a mediatizáció nemcsak a piacgazdaság működését alakította át valami egyébbé, mint ami volt eredetileg, hanem más intézményeket is. Ezek összefüggő dolgok, nem beszélhetünk egyikről anélkül, hogy a másikat is ne említenénk. Ilyen intézmény sajnos a többségelvű demokrácia is. Klasszikus, tankönyvbeli elmélete szerint a többségelvű demokrácia azt jelenti, hogy a nép általi kormányzás a nép többsége általi kormányzás révén valósul meg, s valamilyen társadalmi szerződésféle megegyezés értelmében a kisebbség aláveti magát a többség akaratának. A többségi elvet az állampolgárok a választások során érvényesítik, a legfőbb döntéshozó testületek, amelyek a legnagyobb hatalmat tartják a kezükben, e választások számszerű eredményei szerint állnak össze.

A többségi elv alkalmazása a hagyományos paradigma mechanikai és mennyiség szemléletén alapszik, és már klasszikus formájában sem volt tökéletes. A többségi elv ugyanis elég szerencsétlen formája a döntéshozásnak, és láthatólag csak azért alakult ki, mert az emberek nem tudtak ennél jobbat. Tiszta formájára redukálva, a kritikátlan dicsőítés mítoszától megtisztítva ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy miután semmi kilátás nem volt arra, hogy a nép teljes konszenzust alakíthasson ki egy-egy társadalmi cél körül, hiszen a különböző csoportoknak nagyon is eltérőek az érdekeik, az a megoldás született, hogy a többség akaratát kell elfogadni. De miért éppen a többségét? Hiszen egy döntés jó minőségét tudvalevőleg egyáltalán nem garantálja az, hogy sokan döntöttek úgy. Nem is ezért lett általános a többségi elv. Hanem azért, mert a fő érték a stabilitás volt, a rend. Márpedig több ember együtt, a többség nagyobb erőt képvisel, mint a kisebbség, ezért szükség esetén erővel is érvényesítheti akaratát a kisebbséggel szemben, míg a kisebbség ezt nem teheti a többséggel szemben. A többségi elv tehát végső elemzésben azt jelenti, hogy mindig az erősebbik fél akaratát kell elfogadni, mivel ez vezet kevesebb bonyodalomhoz. Bárhogy álljanak is a dolgok, praktikus célból, a kormányzás zavartalansága érdekében úgy kell venni, hogy mindig az erősebb félnek van igaza. Ahogy La Fontaine írta: „La raison du plus fort est toujours la meilleure.” Ez a szemlélet teljesen beleillik a hagyományos, de mára már

idejétmúlt paradigmába, mely mechanikai szemlélete folytán a társadalmi folyamatokat mint erők és ellenerők mechanikai törvények szerint leírható egyensúlyát észleli. Azzal már kevesebben törődnek, hogy a többségi elv még civilizáltabb formájában is azt jelenti, hogy a többség voltaképpen erőszakot alkalmaz a kisebbséggel szemben, az ilyen társadalom működése tehát az erőszakon alapszik.

A többségelvű demokrácia is kompetitív stratégiákat alkalmaz. Az egyes pártok kemény versenyben állnak egymással azért, hogy megszerezzék a többség támogatását és ezáltal minél nagyobb részt a hatalomból. Ez a verseny a múlt században még elég tisztességesen folyt, bár már akkor is nagy szerepe volt benne a demagógiának. De maga a verseny nem okozott annyi problémát és konfliktust, mint manapság. Egyrészt mert a résztvevők száma sokkal kisebb volt. Gondoljunk arra, hogy 1850-ben például Anglia és Wales összlakossága nem haladta meg a 18 milliót, szemben Nagy-Britannia mai 57 milliójával. De a nagy változást itt is az információ megjelenése, a mediatizáció hozta. Az eredeti elképzelés szerint a választások értelme az, hogy az ember arra a jelöltre szavaz, akinek véleménye, programja, ideológiája stb. a legjobban megközelíti az övét, tehát az ő érdekeit a legjobban fogja képviselni. De hol van ma ilyen egyáltalán? A mai választások tulajdonképpen karikatúrái annak, ami a tankönyvekben olvasható. Gondoljunk csak az amerikai elnökválasztásokra! Ki fog nyerni ezeken a választásokon? Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom: az, akinek van hozzá elég pénze, hogy a legprofesszionálisabb választási kampánystábot megfizesse, és ennek receptje szerint az egész kampányt lefolytassa. Persze az összeget össze kell gyűjteni, s itt valamelyest megmutatkozik, hogy az illető jelölt milyen népszerűségnek örvend, ha nem is a nép, hanem a pénzes emberek és egyes szervezetek körében. S az összegek hatalmasak. 1972-ben „Nixon elnök kampánybizottsága több mint 65 millió dollárt költött el, ennek egy részét törvénytelen úton szerezte meg (ami miatt a kampány-tisztviselők börtönbe is kerültek)”³. Utána 1974-ben egy új választási törvényt fogadtak el, amely lehetővé teszi a kampányok közpénzekből való finanszírozását, de az összegek továbbra is tekintélyesek. Kire szavaz hát az amerikai polgár? Számít-e még a politikai akarat? Aligha. Hiszen ehhez először is az kellene, hogy az emberek többsége valóban érdeklődjék is az ilyen dolgok iránt. Csakhogy mikor az 1984-es választások után közvélemény-kutatást végeztek, a megkérdezett amerikaiaknak csak 26%-a válaszolta azt, hogy általában figyelemmel követte, mit művel a kormány, nagyobb részük viszont csak helyyel-közzel vagy egyáltalán nem.⁴ A többség tehát egyszerűen sodródik oda, ahová a körmönfont választási propaganda tereli. Világos, hogy a mediatizáció az egész rendszert a feje tetejére állította, és illúzió azt hinni, hogy a választás manapság lényege szerint is az, aminek formája szerint látszik. (Ezt az egész költséges ceremóniát simán

3 Kenneth Janda – Jeffrey M. Berry – Jerry Goldman: *The Challenge of Democracy. Government in America*. Second Edition. [1989] 299.

4 I. m. 45.

helyettesíteni lehetne például akár egy lóversennyel: mindegyik jelöltnek volna egy lova, s amelyiké megnyeri a versenyt, az lenne az elnök. A különbség csak annyi lenne, hogy itt a zsokéék és a lovak versenyeznének, nem a kampánystábok, mint most. Politikai jelentősége majdnem ugyanaz volna mindegyiknek, hiszen a lóverseny-módszer valójában nem egy tényleges lehetőségtől fosztaná meg a választópolgárt, hanem csak attól az illúziótól, hogy ő valóban szabadon nyilvánítja ki politikai akaratát.)

Ez a probléma különösen nagy gond itt nálunk, a volt kommunista országokban, ahol a részvétel nagy aránya alapján ítélve az emberek komolyan veszik és nagyon fontosnak tartják a választásokat, de sokkal jobban ki vannak szolgáltatva a médiának, mint az edzett nyugatiak. Ezért a hatalomért való harcban a részt vevő pártok számára a média, elsősorban a televízió megszerzése és ellenőrzése sokkal fontosabb, mint a politikai kultúra és tudatosság kialakítása. Hiszen jól tudják, hogy nem az eszmék számítanak, hanem a befolyásolás lehetősége. A médiáért való harc sokszor egészen leplezetlenül folyik, mint például az utóbbi időben Magyarországon az ún. médiaháború. Az ilyen harcok meglehetősen durvák, és számtalan konfliktust teremtenek, megosztva az állampolgárokat, nem is egyszerűen rivalizáló, hanem egyenesen egymáshoz ellenségesen viszonyuló csoportokba sorolva őket. Hogy ez milyen morális veszteségekkel jár, azt szükségtelen tovább részletezni. És mindezt demokráciának nevezzük, mintha a formai hasonlóságon kívül valami köze is volna a klasszikus, eszményi – ma már csak elméletben létező – többségelvű demokráciához.

Hallottam olyan érvet, hogy nálunk tulajdonképpen nem a többségelvű demokráciával van baj, az önmagában jó volna, csak hogy itt nincs egy erős civil társadalom, amely ellenőrzése alatt tudná tartani ezt a rendszert. A nyugati társadalmakban a nálunk megfigyelhető hátrányok nem tudnak úgy megmutatkozni, mivel ott a civil társadalom féken tartja ezeket. Csakhogy ez nem azt jelenti, hogy a többségelvű demokrácia valahol is jó lenne, hanem éppen fordítva: maga a rendszer a nyugati társadalmakban sem jobb, mint nálunk, de ott nem tud eléggé rossz lenni, mivel tökéletes működését minduntalan megzavarja a civil társadalom. Nálunk viszont zavartalanul működik, látjuk, milyen következményekkel. Hangsúlyozom: bár a többségelvű demokrácia önmagában is egy rossz kompromisszum szüleménye, nem annyira eredeti hiányosságai miatt kellene sürgősen valami jobbat kitalálni helyette, hanem mert az információs társadalmakban a mediatizáció folytán teljesen elvesztette eredeti értelmét. Alkalmatlanná vált a problémák kezelésére, ehelyett inkább maga teremt újabb problémákat és konfliktusokat a meglévők mellé. És nem a demokráciával (azaz a népképviseléssel) van baj, hanem a többségi elvvel.

Azt hiszem, világos, hogy mindezek a problémák szorosan összefüggenek, és hogy az említett eszmék és intézmények válságában – mint amilyen a növekedésközpontú szemlélet, az ezt támogató mediatizált piacgazdaság és a szintén mediatizált többségelvű demokrácia – tulajdonképpen egyazon paradigma válságát kell látnunk. Felmerül a kérdés, hogy ha ilyen nagy bajban vagyunk, körvonalazódik-e valahol valami kiút. Nos, ha figyelemmel követjük,

mi történik világszerte, észrevehetjük, hogy nagyon sok helyen és a legkülönbözőbb területeken olyan törekvések jelentkeznek, különösen az utóbbi két-három évtizedben, amelyek szemléletükben konvergálnak, és egyre inkább egy új paradigma kialakulását vetítik előre.

Szemben a kompetíció-alapú, mennyiség-elvű, gépmodell-központú hagyományos paradigmával, ez a most alakuló paradigma kooperáció-alapú, értékorientált és emberközpontú. Ezt az új szemléletet egyrészt éppen az információ társadalmi jelentőségének példátlan megnövekedése hívta életre, elsősorban a kommunikáció és az emberi interakció folyamatainak kutatása terén felgyűlt tudás (noha alapértékei évezredes múltra tekintenek vissza), másrészt pedig az a felismerés, amely a demográfiai robbanás következménye, hogy a természeti környezet lehetőségei nem sokáig engedik meg a növekedés változatlan folytatását.

Ennek megfelelően új elképzelések születnek a jövő gazdaságáról és a fejlődésről. Mint kiemelkedő jelentőségűt említem meg ezek közül azt a gazdaság- és társadalommodellt, amelynek alapjait David C. Korten írja le már idézett könyvében. Lehetetlenség ezt ilyen rövid terjedelemben részletesen ismertetni, de a szemléletmódot jól jellemzi, ha csak néhány alapelvről szólok is.⁵ A szerző egy olyan társadalomban látja az emberiség fennmaradásának garanciáját, amelyre az igazságosság, a fenntarthatóság és az inkluzivitás jellemző. Hogy ezek pontosan mit jelentenek, azt legjobb lesz a könyvből idézni:

„*Igazságosság.* A jelenlegi fejlesztési gyakorlat végletes egyensúlyhiányt teremt a világ erőforrásait túlzóan, illetve elégtelenül fogyasztók között, az erőforrásokba beleértve az ökoszisztéma természetes körforgási kapacitását is. Ez a kiegyensúlyozatlanság egyszerűen elfogadhatatlan, az emberi értékek bármilyen mércéje szerint. Míg az egyik csoport fényűzően lakmározik, a másik a létéért küzd, anélkül hogy bár a megélhetéséhez szükséges élelem megtermeléséhez meglennének az eszközei.

Az igazságosság nem követeli meg a jövedelem egyenlőségét, és azt sem, hogy a termelőtől elváránánk, hogy tartsa el a lustát. Azt viszont megköveteli, hogy minden embernek meglegyen az eszköze és a lehetősége arra, hogy megtermelje maga és családja számára a minimális tisztességes megélhetést. Elveti az egyénnek azt a jogát, hogy olyan erőforrások eltulajdonítása révén gazdagodjék meg, amelyekről egy másik ember túlélése függ. Az átalakult társadalom a Föld erőforrásainak kihasználásában előnyben kell hogy részesítse azt, hogy minden embernek biztosítva legyen a tisztességes emberi lét lehetősége.

Fenntarthatóság. A jelenlegi fejlesztési gyakorlat az olyan gazdasági terméknövekedést támogatja, amely a Föld természetes erőforrásainak és az ökoszisztéma életfenntartó képességeinek kimerítését vonja maga után. Az ilyen időleges nyereségek nem annyira fejlődést jelentenek, mint inkább azt, hogy az egyik nemzedék elorozza a következő

5 Ezek az alapelvek jórészt megtalálhatók az 1989-ben kiadott Manilai Nyilatkozatban (*The Manila Declaration on People's Participation and Sustainable Development*).

nemzedékektől az őket születésüknél fogva megillető jogokat.

A fenntarthatóság nem követeli meg, hogy a természet érintetlenül maradjon. Azt viszont megköveteli, hogy minden nemzedék ismerje (f)el, hogy kötelessége gondot viselni a Föld természetes erőforrásaira és ökoszisztémájára, a következő nemzedékek érdekében. Az átalakult társadalomnak úgy kell gazdálkodnia a Föld erőforrásaival, hogy azok fenntartható hasznot biztosíthassanak gyermekeink számára.

Inkluzivitás. A jelenlegi fejlesztési gyakorlat rendszeresen megfosztja a népesség jelentős részét attól a lehetőségtől, hogy elismerten legyen részese a társadalmi jólét növelésének. Ez a gyakorlat elidegenedéshez és társadalmi konfliktusokhoz vezet.

Az inkluzivitás nem azt jelenti, hogy mindenkinek ugyanolyan státusa és hatalma kell legyen. Hanem azt jelenti, hogy bárkinek, aki úgy dönt, hogy produktív, a közjóhoz hozzájáruló tagja akar lenni a közösségnek, legyen meg a joga és a lehetősége, hogy ezt megtegye, és hozzájárulásáért megfelelő elismerésben és tiszteletben részesüljön. Az átalakult társadalomnak mindenki számára biztosítania kell azt a lehetőséget, hogy elismert és megbecsült tagja legyen családjának, közösségének és a társadalomnak.”⁶ Az inkluzivitáson voltaképpen az önbecsülés, tágabb értelemben az emberi méltóságérzet lehetőségének biztosítását kell érteni.

Ennek megfelelően a szerző számára a fejlődés is egészen mást jelent, mint a hagyományos paradigmában. Meghatározása szerint „a fejlődés egy olyan folyamat, amelynek során valamely társadalom tagjai gyarapítják arra való egyéni és intézményi kapacitásukat, hogy erőforrásokat mozgósítsanak és azokkal bánjanak avégett, hogy életminőségükben fenntartható és igazságosan elosztott javulást érjenek el, a maguk vágyainak megfelelően”.⁷ Intézményeken itt az olyan struktúrák, szabályok, szokások és értékek rendszerét kell érteni, amelyek formát adnak az emberközi kapcsolatoknak és viselkedésnek a társadalomban.

Elfogadom, hogy egy ilyen rövid összefoglalás alapján azt lehet mondani, hogy aki így gondolkodik, az egy álmodozó idealista. A könyv azonban egyébről győz meg. Nemcsak a megvalósítás egyik lehetséges stratégiáját írja le, de azt is kemény érvekkel bizonyítja, hogy ha a kívánatos mentalitásváltás nem történik meg, a másik alternatíva a hanyatlás és a katasztrófa.

A szemléletváltásnak azonban máris vannak biztató jelei, és nemcsak gazdasági téren, hanem a politikában is. Az Egyesült Államokban például a többségelvű demokrácia mellett egyre nagyobb szerephez jut az úgynevezett pluralista demokrácia mint alternatív modell. Ennek elméletével sokan foglalkoztak, közülük Robert Dahl a legismertebb.⁸ Ez a modell

6 David C. Korten: i. m. 4.

7 I. m. 67.

8 L. Robert Dahl: *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy vs. Control*. New Haven, Yale University Press, 1982.

azáltal igyekszik emberszabásúbbá tenni a demokráciát, hogy a tiszta többségelvűséggel szemben a sajátos problémák terén elsőbbséget nyújt a politikai szférán kívül szerveződő civil érdekcsoportoknak. A végső döntések így nem egyszerűen valamely többség akaratát tükrözik, hanem a különböző érdekcsoportok közötti előzetes érdekegyeztetések során alakulnak ki. A pluralista demokrácia alapelve tehát a megosztott hatalom: a hatalomnak nem egy, hanem sok központja van, amelyek közül egyik sem lehet teljesen szuverén. A kompetíció elvének kiküszöbölésére, a kooperáció elvével való helyettesítésére tett elméleti kísérletek között említhetjük meg a demokrácia ún. konzociációs modelljét.⁹ Vannak jeles szerzők, akik ezt a modellt többek között a nemzeti kisebbségek kérdésének méltányos megoldása és az etnikai konfliktusok kezelése szempontjából találják ígéretesnek.¹⁰

Itt említhetjük meg azokat a kutatási eredményeket, amelyek az állampolgári részvétel (Public Participation, Public Involvement, Citizen Participation) körébe tartoznak. Ennek lényege, hogy olyan stratégiákat adjon a civil önszerveződés során létrejövő csoportok (nemkormányzati szervezetek, ligák, érdekvédelmi szövetségek stb.) kezébe, amelyekkel eredményesen részt vehetnek az őket is érintő döntések meghozatalában. (Az önkéntes szervezeteknek egyébként D. C. Korten is alapvető jelentőséget tulajdonít.) E kutatások közül külön megemlíteném azokat, amelyek az Egyesült Államokban, az Institute for Water Resources keretében folynak, mivel ezekben egyforma hangsúlyt kap mind a környezetvédelmi szempont, mind a politikai döntések kialakításának alternatív, nem többségelvű, de annál demokratikusabb módozata, mind pedig az érdekegyeztetésben oly fontos alternatív konfliktus-megoldási módszerek.¹¹ Érdekességként jegyzem meg, hogy az itt említett programok az amerikai hadsereg mérnökkarának keretében folynak, egyik irányítójuk Jerome Delli Priscoli, maga is kiváló tanulmányok szerzője, egyébként a Világbank tanácsadója.

Ha mindezeknek a törekvéseknek csak annyi eredményük volna is, hogy a többségi elvet valami más, demokratikus eljárással tudnák helyettesíteni, s ezt a gyakorlatba is lehetne ültetni, már az nagy áldás volna az emberiség számára, mert a mostani félelmetes, konfliktusgerjesztő politikai tömegmanipuláció egyszerűen értelmét vesztené, és magától megszűnne, s vele egy sereg mesterséges, ember csinálta probléma is.

9 L. Arendt Lijphard: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven, Yale University Press, 1977.

10 Norbert Ropers – Peter Schlotter: *The CSCE. Multilateral Conflict Management in a Transforming World Order. Future Perspectives and New Impulses for Regional Peace Strategies*. [Publ.: Foundation Development and Peace, Bonn, in co-operation with the Institute for Development and Peace of the University - GH - Duisburg.] Bonn, 1993. 28.

11 Az Intézet számos érdekes kiadványa közül csak egyet említek itt, egy mintegy 500 oldalas tanulmánygyűjteményt: *Public Involvement Techniques: A Reader of Ten Years Experience at the Institute for Water Resources*. IWR Research Report 82-R1. May 1983.

Végül, de nem utolsósorban az erőszakmentes konfliktus-megoldási módszereket kell megemlítenem. Ezek célja, hogy a vitás kérdések kooperatív módon, az emberi méltóság feltétlen tiszteletben tartásával, a tolerancia jegyében, az erőszak minden változatának teljes kizárásával oldódjanak meg. Ezzel számtalan, mind világi, mind egyházi alapon létrejött civil szervezet foglalkozik szerte a világon, és már eddig is jelentős eredményeket mondhat magáénak. Az erőszakmentességnek számos ágazata van, a pragmatikusabb, de ugyanakkor alaposabb elméleti tudásra támaszkodó amerikai irányzattól¹² a gyakorlatot mélyebb morális dimenzióba helyező európai csoportokig. Latin-Amerika néhány országában elsősorban a katolikus egyházon belül alakult ki az erőszakmentes mozgalom, s az új szemlélet megteremtette a maga külön teológiáját, az ún. felszabadítás-teológiát, mely teológiai alapon is szorgalmazza az egyház részvételét a társadalmi igazságtalanság elleni küzdelemben.¹³ Az erőszakmentes módszerek fejlesztésére ma már egyetemi kutatási programok is működnek, ilyen például a Harvardi Tárgyalásstratégiai Program (Harvard Negotiation Project), mely a tárgyalások útján történő problémamegoldás számára kínál – felszínen mozgó trükkök helyett – hatékony, kooperatív, a méltányosságon és a másik fél tiszteletén alapuló módszert.¹⁴ Ugyanakkor az erőszakmentesség egyetemi tantárgy is lett, az Egyesült Államokban például ilyen oktatási keretben képeznek ki hivatásos mediátorokat, akik szakszerűen és eredményesen tudnak közvetíteni a különböző interperszonális és interkommunitáris konfliktusokban.

Az új paradigma alakulásának jeleként az erőszakmentesség elvei a pedagógiában is megjelentek. Egyetlen nevet említek itt, a Thomas Gordonét, aki hatékony módszerét nyújtja annak, hogyan lehet az autoritárius szülő–gyermek, illetve tanár–tanítvány kapcsolat helyett a kooperatív, emberközpontú konfliktusmegoldást érvényesíteni.¹⁵

Azt hiszem, ennyi elég is lesz annak szemléltetésére, hogy valóban nem túlzás mindezeket egy igazi paradigmaváltás jeleiként értékelni. Az új paradigma sokkal

12 Ennek egyik jelentős képviselője Gene Sharp. Fontosabb művei: *The Politics of Nonviolent Action*. [Háromkötetes, mintegy 900 oldalas alapmunka, az erőszakmentesség igazi enciklopédiája.] Porter Sargent Publishers, Boston [1973, ötödik kiadás: 1984]; *Social Power and Political Freedom*. Porter Sargent Publishers, Boston [1980].

13 L. például Dominique Barbé műveit: *Grace and Power*. Base Communities and Nonviolence in Brazil. Orbis Books, Maryknoll, New York [1987]; *A Theology of Conflict and Other Writings on Nonviolence*. Orbis Books, Maryknoll, New York [1989]. – A felszabadítás-teológia azonban nem korlátozódik csupán a katolikus egyházra, van zsidó felszabadítás-teológia is. L. például: Marc H. Ellis: *Toward a Jewish Theology of Liberation*. The Uprising and the Future. Orbis Books, Maryknoll, New York [1987].

14 Roger Fisher – William Ury: *Getting to Yes*. Negotiating Agreement Without Giving In. Penguin Books [1981].

15 L. Thomas Gordon: *A tanári hatékonyság fejlesztése*. A T.E.T.-módszer. Gondolat, Budapest, 1989; *P.E.T. A szülői eredményesség tanulása*. 2., változatlan kiadás. Gondolat, Budapest, 1991.

hatékonyabbnak ígérkezik, mint a régi volt. Ha sikerül érvényre juttatni, a világ új arculatot nyerhet általa: a mainál nagyobb helyet kaphatnak benne az emberi értékek, kevesebb lesz a konfliktus, több az együttműködés, és nagyobb lesz az esélye annak, hogy az emberiség túléli az előtte álló nehézségeket. Tudni kell azonban, hogy ez a paradigmaváltás nem fog könnyen végbemenni. Komoly gazdasági és politikai érdekek működnek ellene, hogy ez valóban megtörténjék. Külön gond, hogy a paradigmaváltás nemigen történhet „szektoronként”, például úgy, hogy a gazdasági élet már az új paradigma szerint szerveződjék, a politikai viszont a régi szerint. Hiszen az emberek mindegyikben egyszerre vannak benne, nehéz hát elképzelni, hogy egyik területen már az új gondolkodásmódot kövessék, a másikon meg a régit. Az is probléma, hogy hogyan, milyen stratégiával lehet a mai rossz rendszert egy jobbal felcserélni. Az már most látszik, hogy az új paradigma elsősorban a civil szerveződésekben, nemkormányzati szervezetekben alakul, tehát a tulajdonképpeni politikai szférán kívül, mintegy kihívásként azzal szemben. Hogyan tudhat érvényre jutni a politikában? Az ugyanis aligha járható út, hogy e mozgalmak pártokba szerveződjének és úgy szerezzenek érvényt az új szemléletnek. David C. Korten arra a kérdésre, hogyan lehet egy mozgalmat megölni, azt válaszolja, hogy elég pénzt kell neki adni ahhoz, hogy megszervezhesse saját bürokratikus apparátusát, s akkor majd elhal magától, soha többé nem fog azzal a problémával foglalkozni, amelynek megoldására megszerveződött. Szeretném hozzátenni, hogy van még egy út: politikai párttá kell átalakítani. Ezáltal ugyanis az alternatív mozgalom belép a hagyományos paradigma szerint működő politikai struktúrába, kénytelen alkalmazkodni annak módszereihez, utóbb pedig átvenni őket, ami által végül saját lényegét veszíti el. Jó példa erre az európai zöldek nagy sikere mozgalom korukban, majd rohamos hanyatlásuk, miután pártként bekerültek a parlamentekbe.¹⁶

Végül egy kérdés: mi is történik most a volt kommunista országokban? Sajnos azt kell mondanom: alighanem egy nagy lehetőség elszalasztása. Tulajdonképpen érthető, hogy ez így történik, hiszen még a rendszerváltásra sem volt igazán felkészülve senki, nemhogy a paradigmaváltásra. Most tehát, miután az előző rendszer belefűlladt saját lehetetlenségébe,

16 Hogy ennek konkrétan mi volt az oka, arra l. Petra K. Kelly: *Nonviolence Speaks to Power*. Edited by Glenn A. Paige and Sarah Gilliatt. Center for Global Nonviolence Planning Project, Spark M. Matsunaga Institute for Peace. University of Hawaii, Honolulu, 1992. – A szerző, maga is alapító tagja a német zöld pártnak, elpanaszolja, hogy a politikai párttá való szerveződés következtében hogyan jelent meg a belső hatalmi harc a különböző frakciók között, hogyan lehetetlenült el a helyzet a belső bizalmatlanság, féltékenység és rivalizáció miatt, hogyan alakultak át a párt szövetségi küldött-tanácsának ülései igazi „hiúság vásárává”, s hogy mindez hogyan emésztett fel minden energiát, úgyannyira, hogy a problémamegoldásra már nem is igen maradt belőle („in the past few months all they have been doing is creating their own problems and discussing them at such length that it becomes absolutely disgusting” – idézi a 19. lapon egyik korábbi szimpatizánsuk véleményét a párttá alakulás utáni időből), aminek következtében az öncélú hatalmi játékká alakult zöld mozgalomtól csakhamar eltávolodtak korábbi támogatói.

egy olyat akarunk hatalmas erőfeszítéssel a helyébe állítani, a nyugati modellt, amelyről már most látni lehet, hogy ott is ideje volna mással felcserélni, mert eljárt fölötte az idő. S mikor ezt a rendszert megpróbáljuk ezekben az országokban működtetni, ahol a társadalom erkölcsi alapját a fél évszázados kommunista rezsim meglehetősen tönkretette, akkor ez a rendszer elkerülhetetlenül legrosszabb arcával mutatkozik be: az emberek még önzőbbek lesznek, elkapja őket a gyors meggazdagodás láza, a piacot a hasznos dolgok mellett elárasztja a kétes értékű áru, amit az emberek nem tudnak megfizetni, ezért nő a korrupció, a bűnözés és az erőszak. Hogy hatalmukat megtartsák, a kormányoknak mindenekelőtt pénzre volna szükségük, amiből pedig sehol sincs elég. Ezért egymással versengenek, hogy melyik tud olcsóbb munkaerőt kínálni a nyugati tőkének, illetve olyan törvényeket, amelyek a környezeti ártalmak helyrehozatalának költségeit lehetőleg ne a nyugati beruházó, hanem a honi állampolgár zsebének terhére írják. Egyszerűbben: a hatalmi érdekek azt kívánják, hogy ezek a kormányok egymással versengjenek saját országuk egyfajta gyarmatosításáért. Ennek egyenes következménye a nacionalista tendenciák felerősödése a kormány „modernizációs”¹⁷ törekvéseivel szemben: megjelennek azok, akik az általános emberi értékek leromlását a nemzeti és csakis a nemzeti értékek veszélyeztetettségeként élik meg, ezért a külföldi tőkével működtetett mediatisált piacgazdaságot a külföldiekkel azonosítják, az ország területén élő nemzeti kisebbségeket pedig a külföldiek cinkosainak, a nemzet ellenségeinek tekintik, mondván, hogy ezek el akarják adni az országot a külföldnek. Nem veszik észre, hogy itt nem annyira a külföldiek, mint inkább az ilyenfajta piacgazdaság törvényei érvényesülnek, amelyek akkor sem volnának sokkal másmilyenebbek, ha a mai formájú piacot csupa tősgyökeres honi üzletember működtetné. Ehelyett valamiféle „harmadik utat” keresnek, ez azonban nem az új paradigma szerinti út, hanem a réginek egy igen rossz, intoleráns, nacionalista, fundamentalista változata volna. Ilyen tendenciák több országban is megjelentek, és feltűnő hasonlóságot mutatnak egymással, egészen a szóhasználatig menően. (Lásd például Romániában a Román Nemzeti Egységpárt, illetve a Vatra Românească Egyesület aggodalmát: „A román bujdosó lett saját hazájában”, illetve Csurka István hasonló félelmeit, mely szó szerint egyezik ezzel, csak ő a *román* helyett *magyar*-t mond. E toposznak orosz és szlovák változatai is megvannak. Az meg már egyenesen komikus, hogy például a Soros Alapítványt Romániából azért akarták mindenáron kiüldözni, mert szerintük, mint meg is írták mindenfelé, az amerikai Soros György a legsötétebb magyar nacionalisták

17 A „modernizációs”-t azért teszem idézőjelbe, mert felemás: bizonyos értelemben valóban korszerűsítés akar lenni, de változatlanul a régi paradigma szerint. Az igazi modernizáció az lenne, ha az egész társadalom valóban részesülhetne az új paradigma értelmében korszerű (tehát környezetbarát és a fölösleges fogyasztást, illetve pazarlást megszüntető) technika előnyeiben, s az intézmények előnyben részesítenék a kooperációt a kompetícióval, illetve az emberi értékeket a mennyiségi szempontokkal szemben. Ezek nélkül a modernizáció csak felszíni, mert nélkülözi az erkölcsi dimenziót, mely pedig különösen a posztkommunista társadalmakban volna alapvető fontosságú.

közé tartozik, míg Magyarországról azért, mert őszertünk meg a magyar érdekek legnagyobb ellensége. Mikor ilyet lát az ember, komolyan fontolóra veheti, hogy a nacionalista internacionálé megalakítása nem is volna lehetetlenség, bármennyire abszurd volna is amúgy.) Ebben az a tragikus, hogy az általános tendenciákkal kapcsolatos ténymegállapításaikban igenis sok igazság van, az interpretáció viszont elszomorítóan leegyszerűsítő és rosszhiszemű.

A kommunizmus bukása nyomán ezekben az országokban olyan helyzet teremtődött, amikor az új paradigma működtetése előtt sokkal kevesebb akadály állt, mint bármikor azelőtt vagy azután. Nem tudom megmondani, hogy ha ezen az úton próbáltunk volna meg elindulni, hová jutottunk volna. Azt sem, hogy erre gyakorlatilag egyáltalán lett volna-e lehetőség, vagy nem. Ezt már nem is fogjuk megtudni soha, mert nem is próbáltuk meg. Lehet, hogy elszalasztottunk egy nagy lehetőséget. Most már csak egyet tudunk tenni: minden lehetséges módon támogatni azokat a civil kezdeményezéseket, amelyeknek célja, hogy az új paradigma mentalitását minél szélesebb körben vigye be a társadalomba. Hogy legalább arról ne maradjunk le, amire a világ egyre nyilvánvalóbban készülődik.

Korunk 1993/11. 63–72.

(Ahogy ma látom)

Ma is úgy látom, mint akkor, sőt ha lehet, még úgyabban. Ez elsősorban arra vonatkozik, amit itt a vége felé a nacionalista pártokról mondtam. Azóta ugyanis ezek a tendenciák Európa-szerte felerősödtek, úgyannyira, hogy ennek az írásnak a megjelenése után alig telt el négy esztendő, mikor 1997 novemberében egyszer csak azt hallom, amit pedig én itt nem is komolyan, hanem inkább csak rosszmájúságból jövendöltem meg, hogy tudniillik Jean-Marie Le Pen vezetésével nacionalista internacionálé alakul! Romániában az utóbbi tíz évben meglehetősen megerősödött a Nagy-Románia Párt, és Magyarországon is felfutott a MIÉP, ha nem is annyira, mint nálunk Corneliu Vadim Tudor pártja, utóbb aztán visszább is szorult a politikai életben.

Engem mindkettő ázsiójának az emelkedése meglehetősen kényelmetlen helyzetbe hozott. Ugyanis amíg csak a bajok megállapításáról van szó, mindkettő sok olyasmit is hangoztat, ami az én véleményemmel is szinte egy az egyben megegyezik, ám amikor az általuk látott okokat és főleg az ezekhez mért tennivalókat is megjelölik, akkor meg az is teljesen világos számomra, hogy rendkívül rossz fényt vetne rám, ha még csak a gyanúja is felmerülhetne valakiben is annak, hogy én talán ezekkel tartoznék egy táborba. (A stílusukról már nem is beszélve, amihez bizony gusztus kell, hogy az ember elviselhesse.)

Ezt pedig azért mondtam el, hogy könnyebben érthető legyen, miért látom én annyira elkeserítőnek a helyzetet ilyen vonatkozásban. Azok az egyértelműen negatív jelenségek ugyanis, amelyeket mindközönségesen a rossz értelemben vett globalizáció és a

multinacionális vállalatok előretörése kapcsán szoktunk emlegetni, most szabadon és akadály nélkül terjedhetnek, és pedig annál szabadabban, mennél erősebbek, vagy legalábbis hangosabbak az ilyen ideológiájú lokális pártok. Ezek ugyanis éppen úgy működnek, mintha csak a multik hozták volna létre őket diverziós céllal. (Akinek már természetévé vált, hogy mindennel szemben gyanakvó legyen, ami csak a multikkal kapcsolatos, ezen most akár komolyan el is gondolkozhat, hogy vajon nem így volt-e csakugyan.) Miközben ugyanis ezek a multinacionális vállalatok egyre gyorsabban terjeszkednek, és pedig sehol sem a helyben élő emberek, hanem mindenütt elsősorban a maguk hasznát keresve, mert ilyen a természetük, ezek a pártok arról próbálják meggyőzni a helyi lakosságot, hogy minden eszközzel meg kell védeni velük szemben a veszélyben levő nemzeti értékeket, és pedig úgy, hogy mindent be kell vetni *a nemzetközi cionista vagy azzal rokon érdekeket szolgáló összeesküvés és az azokat kiszolgáló honi nemzetárulók* (Romániában például adott esetben éppen a magyarok) ellen. Vagyis minden fantom ellen harcolni kell, csak éppen az igazi okok ellen nem! Azoknak ugyanis éppen ez a szánalmasan primitív diskurzus még az azonosítását is lehetetlenné teszi. (Olyanformán van ez, mint mikor valaki, aki meglátja, hogy kigyulladt egy ház, és észrevesz még valahol messze egy homályosan kivehető alakot, azt kezdi kiabálni, hogy ott a gyújtogató, szaladjon mindenki, fogják meg – ahelyett, hogy a tűzoltással foglalkoznának. Mire visszajönnek, a ház porig égett, pedig közben még az is kiderült ráadásul, mikor odaértek, hogy nem is egy ember volt ott, hanem két legelésző szamar.) Ahol pedig ez a fajta politikai beszéd nagyobb teret, sőt hitelt és támogatást nyer, ott egyszerűen nem lehet többé felismerni, hogy az ilyen – sajnos nehezen megfékezhető, mert nem holmi összeesküvésből vagy némely érdekcsoportok nemzetellenes magatartásából, hanem éppen a lokális érdekektől elszabadult, mediatizált és informatizált piacgazdaság természetéből adódó – jelenségekkel szemben csakis a civil társadalomban rejlő hatalmas erőtartalékok mozgósításával és összehangolt, okos felhasználásával lehetne védekezni. Ugyanakkor – ami még tán ennél is súlyosabb – ellehetetlenedik azoknak a józanul és felelősen gondolkozó értelmiségieknek a helyzete is, akik pedig a tényleges okok figyelembevételével hatékonyabb programot javasolhatnának, hiszen ezek erről a témáról meg se mernek már szólni, nehogy összetévecssék őket amazokkal, illetve nehogy azt, amit ők mondanának, amazok saját siralmas pártpolitikai céljaikra használják fel. Ezért mondom, hogy a multinacionális vállalatoknak ezek a helyi nacionalista pártok rendkívül jól jönnek, hiszen ezek elvégzik helyettük azt, ami nekik nemcsak nehezebben menne, hanem, ha ők kellene csinálják, meglehetősen „piszkos munka” is volna: elhallgattatják azokat, akik pedig a multik számára sokkal veszélyesebbek lehetnének. (Érdekes, hogy ezeknek a pártoknak mennyire nem tűnik fel, hogy miközben ők állandóan harsányan szidják a multikat, azok viszont őket nem.)

Jellemzően jó példa erre a következő. 1997-ben immár harmadik kiadását érte meg Budapesten a Kapu kiadónál David C. Korten angolul 1995-ben megjelent, igencsak elgondolkoztató könyvének magyar fordítása, a *Tőkés társaságok viláгурalma*. (A szerző egy

másik könyvből magam is idéztem fenti írásomban.) Ezt azonban Magyarországon nagyon sokan eleve úgy olvasták, mintha a MIÉP ideológiájának lenne a tudományos alátámasztása, annál is inkább, mert a jelekből megítélhetően már a kiadó is főleg ezért adta ki. Holott aki csakugyan figyelmesen olvassa el, a könyvből is láthatja, hogy valójában a szerzőtől mi sem áll távolabb, mint éppen a MIÉP-re jellemző gondolkodásmód és problémalátás. Ez az új paradigmába illeszkedő könyv tehát hiába jelent meg magyarul, semmiféle értelmes és érdemleges közös gondolkozást nem tudhatott elindítani, mert a globalizációs jelenségek terjedését és a multinacionális vállalatokat hathatósan segítő (noha egyfolytában ellene beszélő) MIÉP-ideológia ezt is rögtön hatástalanította, és pedig a legeredményesebb módon: azzal, hogy integrálta.

Ami pedig a többségi elven és többpártrendszeren alapuló mediatisztált demokráciát illeti, arról azóta sokkal rosszabb a véleményem, mert több róla a tapasztalatom. Legfőbb ideje lenne már valami jobbat kitalálni helyette, olyat, amely nem a többpártrendszeren és a többségi elven alapul, de nem is az egypártrendszeren, hiszen pártból szerintem egy is sok. A demokráciának ugyanis nem a több párt létezése a lényege, nem is a többségi elv alkalmazása, hanem a *népképvisélet*, amelyet más úton sokkal hitelesebben és kevesebb konfliktussal meg lehetne valósítani. A demokráciának ez a mostani formája nemcsak hogy mára már még a népképviséletet is lehetetlenné teszi, hanem maga teremt állandóan olyanfajta problémákat, amelyek egyenesen következnek a pártok egymással vívott állandó harcából a hataloméért, és alakítja ki azt a pártpolitikai viselkedést, amely a problémamegoldást sokszor teljesen a háttérbe szorítja, és amelynek külső megjelenéséről keveset mondok azzal, hogy kiábrándító. Egy ennél jobb rendszert, azt hiszem, kitalálni és részleteiben kidolgozni nem is volna nagyon nehéz, viszont bevezetni annál inkább, hiszen a pártok aligha lennének hajlandók valahol is maguktól lemondani a hatalomról, és visszaadni azt a népnek, akitől elragadták.

Nehogy azt higgye valaki, hogy ez valami anarchista gondolat: az a világ sok mindenben nagyon is hasonlítana a maihoz (még abban is, hogy az sem lenne tökéletes, hiszen olyan biztosan nem is lehetséges): ott is lenne parlament, törvényhozás, kormány és minden, ami okvetlenül szükséges ahhoz, hogy egy országban jól menjenek a dolgok, a mostaninál sokkal igazibb demokrácia szabályai szerint, csak éppen pártok nem lennének, mert ezekre az iszonyatosan sok pénzt és energiát felemészítő hátramosztókra biztosan nincs szükség a demokráciához. Hogy akkor hogy áll össze a parlament? Hát a népképviseleti, nem pedig a pártképviseleti elv szerint, mint most: ha azt a feladatot kell megoldani, hogy a parlamentben a népnek legyen mondjuk 300 képviselője, akkor nem a pártok képviselőit kellene helyettük odaküldeni, hanem mondjuk felosztani az ország területét 300 választási körzetre, nagyjából egyforma számú választóval, és mindegyik válassza meg a maga képviselőjét, a többitől teljesen függetlenül, hiszen az, hogy mások kit választanak meg

maguknak, nem az ő dolga. Országos kampány tehát nem is lenne. Romániát tekintve egy ilyen körzet kb. 50 000 választót jelent, ez nem nagyon sok ember, tehát jobban is tudhatnák, hogy ki az, akit ők megválasztanak, és ez is, hogy kik előtt kell elszámolnia. Az ilyen képviselő tehát, mikor egy törvényt meg kell szavaznia, nem azt nézné, hogy az ő pártjának ezzel használ-e, vagy árt, illetve hogy a pártfegyelem most őt mire kötelezi, hiszen pártja nem lévén más szempontja nem is lehetne, csak az, hogy mit fognak vajon az ő választói gondolni róla, ha ő most igennel szavaz. Ha azok úgy látják, hogy sorozatosan nem jól szavaz, akkor bármikor másikat küldhetnek helyette a parlamentbe, hiszen ehhez nem kell országosan új választásokat kiírni, hanem csak ennek az 50 000 embernek kell megint elmenni szavazni. Attól meg nem kell tartani, hogy egy így összeálló parlament személyi összetételét tekintve esetleg nem lenne megfelelő, hiszen a maihoz képest rosszabb biztosan nem lehetne. Viták persze hogy lennének egy ilyen parlamentben is az egyes javaslatok körül, de nem két állandó összetételű tábor között folyton, sokszor csak az ellentmondás meg a hecc kedvéért, hanem a támogatók és az ellenzők tábora minden törvényjavaslat megvitatása esetében újrendeződne, sőt még egyazon törvény vitája során is a részletek tekintetében.

Azt is meg lehetne oldani, hogy a különböző érdekcsoportok is megfelelően képviselve legyenek, erre való lenne a felsőház, ahová a különböző szakmai és civil szervezetek (például környezetvédők, írószövetség stb.), egyházak, etnikai és nyelvi közösségek és hasonlóak maguk küldenék az általuk választott országos felsőházi képviselőiket. A törvényeket az alsóház szavazná meg, a felsőház dolga elsősorban az lenne, hogy ügyeljen rá, nehogy az ott hozott döntések az illető érdekcsoportok érdekeit sértsék, de törvényjavaslatokat és módosító indítványokat is készítené az illető érdekcsoport sajátos problémáinak megoldása végett.

Hogy a kormány akkor hogyan állna fel? Hát ugyanúgy, mint most, azzal a különbséggel, hogy a miniszterelnököt az egész parlament együtt jelölné ki, nem a többségi párt, ehhez pedig nem az lenne a fő szempontja, hogy az illető az ő pártjának legyen az embere, hanem hogy ki látszik erre legalkalmasabbnak. Ő pedig, mikor a minisztereit kinevezi, elsősorban szintén azt nézné, hogy ki értene ahhoz a legjobban, nem pedig a pártérdekeket.

Nem akarom itt ezt tovább fejtegetni, persze hogy vannak ennek olyan részletproblémái, amelyeket végig kellene gondolni. De azok a problémák nem olyanok, amelyek miatt a pártok nélküli demokrácia gondolatát mindenestül el kellene vetni, hanem olyanok, amelyeknek meg kell találni a lehető legjobb megoldását, mert biztosan nem lehetetlenség.

Ha nem radikális demokratizálásra gondolunk, csak – realistább módon – a mai rendszer javítására, akkor már attól is eléggé más lehetne a világ, ha a többpártrendszer ugyan maradna, de a többségi elv alkalmazását legalábbis a parlamenti választások esetében másra cserélnénk, ugyanis ez az, amely strukturálisan a rendszer lényegbeli tartozékává teszi

az erőszakot. Ha nem a többségi, hanem a konszenzusos szavazás szabályai szerint kellene szavazni, akkor nem szakadna az egész ország két olyan egymással szembenálló táborra, amely négy éven keresztül kötelességének érzi, hogy akadályozza a másikat. A mai számítógépes korban ezt már technikailag semmiség lenne megoldani. Lesz-e vajon a világon valahol egy olyan parlament, amely ezt egyszer így fogja szabályozni?